

Lutfiya SALOMOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: lutfiyasalomova988@gmail.com
 Тел: 909601009

O'zRFA Tarix instituti instituti kichik ilmiy xodimi, PhD Sh.Abduraximova taqrizi asosida

TURKISTON ASSR SOG'LIQNI SAQLASH SOHASIGA OID FONDLAR TAHLILI (O'ZBEKISTON MILLIY ARXIV FONDRLARI ASOSIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston Milliy arxividagi saqlanayotgan Turkiston ASSR sog'liqni saqlash sohasiga oid 1917-1924 yilgi fondlar manbashunoslik jihatdan tahlil etilgan bo'lib, arxivda fondlarida saqlanayotgan hujjat turlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Maqolada sog'liqni saqlash komissarligi ko'p qatlamli faoliyat olib borgan bo'limlar va ularning ish faoliyatiga oid ma'lumotlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Milliy arxivi, Turkiston ASSR, sog'liqni saqlash, fond, p'yxat.

АНАЛИЗ АРХИВНЫХ ФОНДОВ В ОБЛАСТИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР (ПО МАТЕРИАЛАМ НАЦИОНАЛЬНОГО АРХИВА УЗБЕКИСТАНА)

Аннотация

В данной статье проведен источниковедческий анализ фондов здравоохранения Туркестанской АССР за 1917-1924 гг., хранящихся в Национальном архиве Узбекистана, раскрыты виды документов, хранящихся в фондах архива, и их специфика. В статье анализируются разделы, относящиеся к сфере здравоохранения, информация об их эффективности.

Ключевые слова: Национальный архив Узбекистана, Туркестанская АССР, здравоохранение, фонд, список.

ANALYSIS OF ARCHIVE FUNDS IN THE FIELD OF HEALTHCARE OF THE TURKESTAN ASSR (BASED ON MATERIALS FROM THE NATIONAL ARCHIVES OF UZBEKISTAN)

Annotation

This article provides a source-friendly analysis of the 1917-1924 funds related to the health sector of the Turkestan ASSR held in the National Archives of Uzbekistan, revealing the types of documents held in their funds and their distinctive features. The article analyzes sections related to the field of health, data on their work activities.

Key words: National Archives of Uzbekistan, Turkestan ASSR, Health, Foundation, list.

Kirish. 1917 yilda boshlangan siyosiy jarayonlar natijasida Turkistonda sovet hokimiyati o'rnatildi. 1918 yilda Turkiston Respublikasining tashkil etilishi natijasida qator komissarliklar tashkil etilib, ular orasida sog'liqni saqlash komissarligi ham bor edi. Barcha sohalar kabi o'lkada sog'liqni saqlash sohasida ham ko'plab muammolar mavjud edi. Aynan, ushbu jarayonlar bilan bog'liq tarixiy ma'lumotlar bugungi kunda O'zbekiston Milliy arxivining ko'plab tarixiy fondlarida saqlanib qolgan va ulardagi ko'plab hujjatlar o'rganilmagan.

Tadqiqot usullari va adabiyotlar sharhi. Ushbu ilmiy tadqiqot ishi arxiv manbashunosligi yo'nalishida olib borilgan bo'lib, unda Turkiston ASSR sog'liqni saqlash tarixiga oid fondlar tahlil etilgan. Fondlarni tahlil etishda bir nechta tarixiy manbashunoslikning bir nechta tadqiqot usullaridan foydalanilgan. Jumladan, tashqi va ichki tahlil, turkumlashtirish usullari yordamida fondlarning ro'yxatlari, ma'lumot berish xususiyatlari tavsiflangan. Ushbu tadqiqot usullari O'zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan Turkiston ASSR sog'liqni saqlash tarixiga oid ma'lumot beruvchi fondlarning manbaviy ahamiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Arxiv fondlarini manbaviy tahlil etish bo'yicha M.N. Chernomor, M.S.Isakova, V.G.Ioffe, Sh.SH.Choriyevlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Tadqiqot natijalari. Turkiston ASSRda ko'plab tashkilotlar faoliyat olib borgan bo'lib, ular ichida Sog'liqni saqlash xalq komissarligi hujjatlari ham alohida fond sifatida saqlanib qolgan. Ushbu hujjatlar Turkistonning 1918-1924 yillardagi ijtimoiy tarixida muhim ahamiyat kasb etgan sog'liqni saqlash va tibbiyot masalarini qamrab olgan.

Ammo ta'kidlab o'tish lozimki, Turkiston ASSR Sog'liqni saqlash xalq komissarligi arxiv fondidagi tarixiy hujjatlar Turkistonning sog'liqni saqlash va tibbiyot sohasi tarixini yoritishda yagona birlamchi manba hisoblanmaydi. Ushbu soha tarixini yoritishda komissarlik faoliyati bilan bog'liq tashkilotlarning fondlarida saqlangan tarixiy hujjatlar ham mavzuga oid qo'shimcha manbalar hisoblanadi.

O'z navbatida O'zbekiston Milliy arxividagi aynan Turkiston ASSR sog'liqni saqlash tarixiga oid ma'lumot beruvchi fondlarni aynan sohaga oid ma'lumot beruvchi va umumlashgan ma'lumot beruvchi turkumlarga ajratish mumkin.

Birinchi turkumga Turkiston ASSR Sog'liqni saqlash xalq komissarligi arxiv fondini aytilish mumkin.

1917 yilgi oktabr voqealaridan so'ng RSFSR Xalq komissarlarining ko'rsatmasiga ko'ra, RSFSR Sog'liqni saqlash komissarligi tibbiyot sanitariya ishlarini muvofiqlashtiruvchi boshqaruv organi sifatida tashkil etilgan.

Turkistonda oktabr to'ntarilishi voqealaridan so'ng sog'liqni saqlash xalq komissarligi dastlab tashkil etilgan komissarliklardan biri bo'lib, sovet hokimiyatining tibbiyot sohasidagi siyosatining asosiy ijro organi hisoblangan. Komissarlik Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Sovetining 1917-yil 23 noyabrda buyrug'i bilan tashkil etilib, O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanish siyosati munosabati bilan 1924 yil 24 noyabrda tugatilgan. Tashkilot hujjatlari jami 63 to'plamda hujjat ko'rinishida tartibsiz, yig'majildlar ro'yxatlari tuzilmagan holda arxivga topshirilgan. Arxiv tartib qoidalariga ko'ra topshirilmagan arxiv hujjatlari arxivchi G.G.Sovina tomonidan 1940 yilda tartibga solinib, unga yig'majildlar ro'yxati tuzib chiqilgan. Fond ro'yxatining tahliliga ko'ra, u so'nggi bor 30.09.1993 yilda arxivchi I.E.Yaskolko tomonidan tekshirilgan bo'lib, unda jami 469 ta yig'majild borligi qayd etilgan. Ular orasida qo'shimcha harflar bilan belgilangan (literniy) yig'majildlar ham mavjud [1].

Fond tarkibida Turkiston ASSR Xalq komissarligi Hay'atining buyruqlari va yig'ilish bayonnomalari. Sog'liqni saqlash Xalq komissarligi va unga bo'ysunuvchi muassasalar to'g'risidagi Nizom, viloyat sog'liqni saqlash bo'limlari faoliyati to'g'risidagi hisobotlar, sog'liqni saqlash bo'limlari rahbarlarining se'zd materiallari. Turkiston Respublikasidagi sog'liqni

saqlash holati to'g'risidagi hisobotlar, davolash, sanitariya-epidemiologiya, farmatsevtika bo'limlari hamda Ona va bolalarni muhofaza qilish bo'limi (1918-1924) hisobotlari, farmatsevtika bo'limlari, sog'liqni saqlash bo'limlari boshliqlarining qurultoylari materiallari (1921-1922); kasalxonalar, shifoxonalar, tibbiy markazlarning holati, tibbiy yordamni tashkil etish va tibbiyot xodimlarini tayyorlash to'g'risida hisobotlar saqlangan[2].

Shuningdek, qizamiq stansiyalari, O'lkadagi baktareologiya instituti, o'latga va vaboga qarshi tadbirlarga oid ma'ruza hisobotlar jamlangan. Shu qatorda, tibbiyot maktablari, kurslari, tibbiyot bo'yicha adabiyotlarni nashr etish, ma'ruzalar va ko'rgazmalar tashkil etish, tibbiyot tashkilotlari, ishchilari haqidagi statistik ma'lumotlar, sohaga sarflangan harajatlarga oid smeta va xarajat hujjatlari jamlangan.

Fondning ro'yxatida komissarlik bo'limlarining hujjatlari davriy ketma-ketlikda berib o'tilgan.

O'lkada mahalliy kadrlar tayyorlash bo'yicha faoliyat olib borgan Turkiston o'lkasi tub aholi tibbiyot texnikumi hujjatlari ham muhim manba hisoblanadi. Ushbu tashkilot fondi R-361-raqami bilan indekslangan bo'lib, uning tarkibidi 94 ta yig'majild saqlangan. Texnikum arxiv hujjatlari 1921-1926 yillarni qamrab oladi. Ta'kidlab o'tish lozimki, texnikum hujjatlari 1964 yilda O'zbekiston Ilmiy texnika va tibbiyot hujjatlari Markaziy davlat arxivi (hozirda O'zbekiston Ilmiy texnika va tibbiyot hujjatlari Milliy arxivi) saqloviga o'tkazilgan.

Shunday fonlardan yana biri Butunittifoq sanoat ishchilari ittifoqining davolash-sanitariya ishlari bo'yicha Turkiston qo'mitasi (VSEMEDIKOSANTRUD) hisoblanadi. Butunittifoq davolash-sanitar ishi xodimlari sanoat ittifoqi Turkiston bo'limi O'lkada qo'mitasi 1919 yil noyabr oyida Tibbiy-sanitariya xodimlari I O'lkada Qurultoyida tashkil etilgan. 1921 yil 25 iyul Butunittifoq Kasaba uyushmasi Markaziy Kengashining Turkiston byurosi Qaroriga asosan qo'mita faoliyati tugatilgan.

Butunittifoq sanoat ishchilari ittifoqining davolash-sanitariya ishlari bo'yicha Turkiston qo'mitasining Tibbiyot xodimlari Ittifoqi viloyat bo'limlaridan kelgan vakillari ishtirokidagi 1921 yil 21 iyuldagi kengaytirilgan Plenumida Butunittifoq davolash-sanitar ishi xodimlari kasaba uyushmasi Markaziy qo'mitasi Turkiston byurosi tashkil etilgan. Tashkilot hujjatlari arxivda R-794 indeksi bilan raqamlangan bo'lib, unda 51 ta yig'majild saqlangan. Uning hujjatlari 1919-1923 yillarga tegishli hisoblanadi.

Fond tarkibida tarif-meyoriy bo'lim, tashkiliy-yo'riqnomaga bo'limi, madaniy-ma'rifiy bo'lim, ishlab chiqarish sanitar-moliya bo'limi, ish haqi vedomostlari va boshqa bo'lim hujjatlari uchraydi.

Ta'kidlash lozimki, respublikamizda O'zbekiston Ilmiy texnika va tibbiyot hujjatlari Milliy arxivi ham mavjud bo'lib, tibbiyot sohasiga oid tarixiy hujjatlarni jamlagan arxiv hisoblanadi. Bugungi kunda O'zbekiston SSR Sog'liqni saqlash xalq komissarligi arxiv fondi ushbu arxiv saqloviga o'tkazilgan. Ammo Turkiston ASSR sog'liqni saqlash komissarligi arxiv fondining tarixiylik jixatlari e'tiborga olinib O'zbekiston Milliy arxivi, ya'ni tarixiy arxiv saqlovida qoldirilgan.

Ikkinchi turkum fondlarga Turkiston ASSR Markaziy Ijro qo'mitasi, Xalq komissarlari soveti, Moliya xalq komissarligi va Statistika boshqarmasi arxiv fondlarini kiritish mumkin.

Ushbu arxiv fondlari orasida Turkiston ASSR MIQ R-17-fondi muhim ahamiyat kasb etadi. o'lkada tashkil topgan Turkiston Markaziy Ijro Qo'mitasi (MIQ) 1918 yil 20 aprelda tashkil topgan bo'lib, o'lkada oliy hokimiyat vazifalarini bajaruvchi oliy qonunchilik organi hisoblangan[3].

Aynan o'lkada sog'liqni saqlash sohasida qabul qilingan muhim hujjatlar Turkiston ASSR MIQ fondida saqlanib qolgan. Jumladan, R-17 fond 1-ro'yxatida yig'majildlar 9 ta mavzularga ajratilib, ular xronologik ketma-ketlikda berilgan. Masalan, 6 mavzu Mehnat, ijtimoiy ta'minot, sog'liqni saqlash va kasaba uyushmalari deb nomlangan.

Ro'yxatda keltirilgan yig'majildlarning sarlavhalari mazmuniy tahliliga ko'ra, 1100, 1101, 1105, 1106, 1107, 1130, 1135, 1141 keltirilgan yig'majildlari aynan sog'liqni saqlash sohasiga tegishli hisoblanadi.

Ammo ta'kidlab o'tish lozimki, Turkiston MIQ ro'yxatining tahliliga ko'ra, ko'rsatilgan yig'majildlarda emas, balki, boshqa buyruq, dekret kabi hujjatlarda ham sohaga oid ma'lumotlarni uchratish mumkin.

Arxivda saqlangan fondlar orasida Turkiston ASSR Xalq komissarlari soveti (R-25) hujjatlarida ham o'lkadagi sog'liqni saqlash sohasi haqida ma'lumot beruvchi muhim hujjatlar saqlangan.

O'lkani boshqarish va ijro funksiyasi vazifasi yuklatilgan ushbu tashkilot hujjatlariga 3 ta ro'yxat tuzilgan bo'lib, ularda jami 2154 ta yig'majildlar jamlangan. Fondning yig'majildlar ro'yxati Kirish, qisqartirilgan so'zlar va asosiy qismlardan iborat. Ro'yxatning asosiy qismida yig'majildlar ro'yxati davriy ketma ketlik va mavzuli tizimda tuzilgan.

Aynan boshqa yillarga oid materiallar ham shu tartibda turkumlashtirilgan bo'lib, ularda sog'liqni saqlash sohasiga oid hujjatlar 22, 23, 24, 25, 103, 104, 208, 332, 333, 334, 335, 336, 631, 632, 633, 336, 631, 632, 633, 634, 979, 980, 981, 983,985,986,987,988, 1387,1387, 1388, 1389, 1390, 1392, 1820, 1821, 1822, 1821, 1822,1822,1823, 1824, yig'majildlarda saqlangan.

Turkistonda sog'liqni saqlash sohasining sovet hokimiyati tomonidan moliyalashtirilishi, iqtisodiy holatini aks ettiruvchi muhim manbalar sirasiga Turkiston ASSR Moliya Xalq Komissarligi (MXK) R-37-fondi o'ziga xos o'rin tutadi. Ushbu komissarlik 1918 yil 5 dekabrda Turkiston ASSR MIQ buyrug'iga binoan tashkil etilib, 1924 yil 22 noyabrda O'rta Osiyoda Milliy davlat chegaralanish islohotlari natijasida tugatilgan[4].

O'lkada sog'liqni saqlash sohasining moliyalashtirilishi, kasalxonalar qurilishi, yotish o'rinlari va boshqa turli masalalari doir muhim ma'lumotlar Moliya xalq komissarligi arxiv fondi 1-ro'yxatining 284, 298, 299, 1235, 1239, 1261, 1262, 1263, 1656 yig'majildlarida saqlangan[5].

Sog'liqni saqlash sohasiga oid muhim ma'lumotlarni saqlagan yana bir fondlardan biri turkiston ASSR Statistika boshqarmasi hujjatlari hisoblanadi. 1918 yil RSFSRda xalq xo'jaligi va sanoat sohaslarini nazorat qilish maqsadida statistika bo'yicha qaror qabul qilinib, 1919 yil 17 dekabrda TASSR MIQ dekreti bilan TASSR Markaziy Statistika boshqarmasi tashkil etildi. 1920 yilda bir vaqtning o'zida qishloq xo'jaligi, sanoat va aholini ro'yxatga olish ishlari bilan birga sog'liqni saqlash sohasida ham statistik ma'lumotlar yig'ilgan. Turkiston ASSR Markaziy Statistika boshqarmasining viloyat va uyezd statistika byuroplariga buyruqlar va sirkulyarlari, ularning yillik hisobotlari arxivning R-21-fondida aks etgan. Ushbu fond tahliliga ko'ra, faqatgina 1-ro'yxatda 172, 174, 216 yig'majildlarda Sog'liqni saqlash komissarligining hisobotlari kabi muhim hujjatlar saqlangan.

O'lkadagi sog'liqni saqlash masalalari bilan shug'ullangan yana bir tashkilotlardan yana biri Butunrossiya Markaziy ijroiya qo'mitasi Prezidiumi huzuridagi Turkiston ASSR vakolatxonasi hisoblanadi. Vakolatxona hujjatlari arxivning R-13-fondida saqlanib, uning tarkibida 121 ta yig'majild saqlangan.

Ikkinchi turkumdagi arxiv fondlari bo'yicha mulohaza qilib aytish mumkinki, Oliy qonunchilik organi bo'lgan MIQ fondida sog'liqni saqlash sohasini tashkil etish bo'yicha me'riy huquqiy hujjatlar qabul qilinishi, Xalq komissarlari soveti

fondida esa qabul qilingan me'riy-huquqiy hujjatlar ijrosini ta'minlashga oid hujjatlar jamlangan. Shuningdek, Sog'liqni saqlash komissarligi bevosita bo'yusuvchi davlat organi sifatida o'zining hisobotlarni XKSga topshirgan va hisobot bergan.

Sohaning moliyalashtirilishi, mablag'larning ajratilishiga muhim hujjatlar Moliya xalq komissarligida saqlangan bo'lsa, komissarlik har yili soha bo'yicha statistik ma'lumotlarni Statistika boshqarmasiga topshirgan. Ammo, yuqorida ta'kidlab o'tilgan arxiv fondlarining yig'majildlaridan tashqari boshqa hujjatlarida ham sohaga oid ma'lumotlarni uchratish mumkin, ya'ni, ta'kidlab o'tilgan yig'majildlar bilan sohaga oid ma'lumot beruvchi manbalar cheklanib qolmagan.

Sohaga oid ma'lumot beruvchi manbalarining uchinchi turkumiga rasmiy hisobotlar kiradi. Ushbu turdagi hisobotlar Turkiston ASSR oliy organlari tomonidan nashr etilgan bo'lib, ularning ayrimlari bugungi kunda arxivning kutubxonasida saqlanib qolgan. Shunday manbalardan biri, Turkiston XKS va Iqtisodiy Kengash tomonidan 1922 yilda nashr etilgan hisobot hisoblanadi[6]. Hisobot "Otchet Soveta narodnix komissariatov i Ekonomicheskogo Soveta Turkestanskoy Respubliki" deb nomlanadi. Ushbu hisobotda o'lkadagi barcha komissarliklar bilan birga Sog'liqni saqlash komissarligining hisoboti ham saqlangan.

Hisobotda d-r. N.A. Novikovning ma'ruzasi saqlangan bo'lib, unda sog'liqni saqlash sohasidagi shifoxonalar, kadrlar va boshqa masalalar bo'yicha statistik ma'lumotlar berilgan[7].

Tўrtинчи guruh manbalariga o'sha davrda nashr etilgan sohaga oid ilmiy adabiyotlarni kiritish mumkin. Ammo ta'kidlash lozimki, ushbu turdagi manbalar o'sha paytda Turkistonda ko'p nashr etilmagan.

Davriy matbuot materiallari ham o'ziga xos manbaviy ahamiyatga ega hisoblanadi. Turkistonda 20 dan ortiq gazetalar nashr etilgan bo'lib, ularga "Nasha gazeta", "Izvestiya", "Ekonomika Turkestana" kabilarni misol keltirish mumkin. Turkiston ASSR davriga oid gazeta va jurnallar bugungi kunda O'zbekiston Milliy arxivi, O'zbekiston Milliy kutubxonasi, Rossiya kutubxonalarini va arxivlarida saqlanib qolgan.

Manbalarining yana bir turkumiga se'zd materiallarini ham kiritish mumkin. Vaqti-vaqti bilan o'lkada turli masalalarga, shu jumladan, sog'liqni saqlash sohasiga ham bag'ishlab se'zd yig'ilishlari o'tkazilib turilgan. Shunday se'zdlardan biri 1922 yilda o'tkazilgan bo'lib, unda M. I.Slonim, R. S.Gershenovich, V. A.Smirnov, G.A.Xan-Akovbyans, V.V.Kosmachevskiy, I.A.Minkevich, N.N.Klodnitskiy, A.V.Fedulov, M.F.Mirochniklarning ma'ruza matnlari nashr etilgan [9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, arxiv hujjatlari opasida Sog'liqni saqlash sohasiga oid malumotlar Turkiston ASSR tarixini ochib berishda aloxida o'ringa ega bo'lgan soxalardan biri hisob, Turkistonda sog'liqni saqlash tarixiga oid ma'lumot beruvchi yagona manba yoki arxiv fondi mavjud emas. Ushbu mavzuga doir tarixiy manbalarining turlari ko'p bo'lib, ularning ma'lumot berish xususiyatlari ham o'ziga xos hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan tadqiqotga oid manbalarni turkumlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tarixiy manbalarni turkumlashtirish ulardagi tarixiy ma'lumotlarning ishonchlilik darajasini aniqlash, ma'lumotlarni qiyosiy tahlil etish, o'rganilayotgan tadqiqot mavzusini holis va haqqoniy yoritish imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqotchiga manbalarining mavzu doirasida ma'lumot berish darajasini ham belgilab beradi.

ADABIYOTLAR

1. ЎзМА, Р-40-фонд, 1-рўйхат сўнггидаги маълумотлар таҳлили
2. Salomova, L. I. (2022). Archive documents on health care issues of turkey ASSR. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 2(11), 78-83.
3. Иноятов Х.Ш. Октябрьская революция в Узбекистане.-М.: Госиздат. 1957. –С. 306; Абдурахимова Н.А., Исакова М.С., Сулейманова З.М. Давлат муассасалари тарихи.- Т.: Шарк. 2007. -79 б.
4. ЎзМА, Р-37-фонд, 1-рўйхат кириш қисми.
5. ЎзМА, Р-37-фонд, 1-рўйхат даги йиғмажалдалар таҳлили.
6. Отчет Совета народных комиссариатов и Экономического Совета Туркестанской Республики на 1-ое октября 1922 г. Издания ТЭСа. –Ташкент: 1922 г. 520 стр.
7. Отчет Совета народных комиссариатов и Экономического Совета Туркестанской Республики на 1-ое октября 1922 г. Издания ТЭСа. –Ташкент: 1922 г. –С.470-476.
8. Salomova, L. I. (2021). Types of documents on the history of the Turkestan century kept in the National archives of Uzbekistan. *Current research journal of history*, 2(11), 73-77.
9. Труды Первого научного съезда врачей Туркестанской республики. Ташкент, 23-28 октября 1922 г. Слоним М. И., Гершеневич Р.С., Смирнов В.А., Хан-Аковбянц Г.А., Корчиц, Космачевский В. В., Минкевич И. А., Клодницкий Н. Н. , Федулов А. В., Мирочник М. Ф. [и др.]